

В. Ф. Солдатенко (Київ)

Еволюція суспільно-політичних поглядів В. К. Винниченка в добу української революції *

Отже, Винниченко вважав, що повинен бути органічний зв'язок між проблемами національними і соціальними. Досягнення цієї мети стало б першою необхідною умовою і запорукою дальшого підйому національно-визвольного руху, перетворення його на справді масову, вседолаючу силу.

Тим часом зовнішньополітична, а з нею і внутрішня обстановка в Україні радикально змінилася. У Німеччині й Австро-Угорщині вибухнули революції. Підпори, точніше основа гетьманського режиму, миттєво зруйнувалися, а сам режим, хоч і кинувся ще до цього шукати підтримки у сусідів — російських великодержавників, досить швидко буквально «завис» у повітрі. Проте гетьманці гарячково готувались нанести превентивний удар по своїх суперниках — українських патріотів. За цих умов зволікання з рішучими діями могло розгладитися лише як злочин проти національної ідеї, національної справи.

Винниченко скликає засідання Національного Союзу, доводить, що повстання назріло і організаційно-технічно забезпечене, пропонує з'ясувати Директорію й від імені всіх партій українства передати їй повноту влади. Цього разу шальки терезів схилилися у його бік.

13 листопада на таємному засіданні у приміщенні Міністерства шляхів (Бібіковський бульвар — нині бульвар Тараса Шевченка) відбулося засідання українських партій, на якому й було обрано Директорію у складі: Голова — В. Винниченко, члени — С. Петлюра й Ф. Швець, тимчасові члени (потім вони стали постійними без спеціальної ухвали) — А. Макаренко й П. Андрієвський.

Того ж дня члени Директорії виїхали до Білої Церкви, де дислокувався півторатисячний полк Січових Стрільців під орудою Є. Коновальця — основна надія антигетьманців. С. Петлюра, що не брав участь у засіданні в Києві, прибув до Білої Церкви раніше і одноосібно оголосив про початок повстання проти П. Скоропадського, очолюваного ним режиму. А Винниченко ж залишився у Києві і підготував та поширив відозву до населення. Гетьманська влада оголошувалась антинародною і недійсною. Гетьману, міністрам, російському офіцерству пропонувалось негайно залишити свої пости і межі України. Директорія сподівалась на розуміння здійснюваних кроків з боку австро-німецьких військ. «...Чесні громадяне, як українці так і неукраїнці, — наголошувалось у відозві, — повинні разом з нами стати збройною дружньою силою проти ворогів і злочинців народу й тоді всі соціальні й політичні здобутки революційної демократії будуть повернені. А Українські Установчі Збори твердо й непохитно закріплять їх на вільній Українській землі»¹.

Хоч влада гетьманщини проіснувала в Києві ще цілий місяць, вся вага національно-державного життя перейшла до Директорії. Головними гаслами, кинутими в маси, стали відновлення Української Народної Республіки, органів місцевого самоврядування, демократичних свобод, здійснення соціальної програми українських соціалістичних партій.

З перших же кроків серед членів Директорії виникли розбіжності з принципових питань розвитку політичних процесів. Чи не найгострішими з часом стали суперечності між Винниченком і Петлюрою. Ініціаторами підвищення напруги у стосунках були обидві сторони.

Голова Директорії висунув пропозицію прийняти після знищення гетьманського режиму радянську систему організації влади. «Введена з ініціативи й з директив самої Директорії радянська влада могла бу-

ти сконструйована по такому принципу, щоб національний український характер її зберігся в повній мірі й щоб від того справа нашого національного відродження й нашої державности, як найкращого засобу для того, не постраждала.

Цим рішучим кроком по шляху соціальної революції ми, на мою думку, ставили національно-державну українську ідею в рівні умови боротьби з руською ідеєю на Україні...»².

Такою була логіка міркувань і розрахунків Винниченка. Логіка романтика, мрійника, ідеаліста, утопіста. Не дивно, що вона не була сприйнята колегами по Директорії. Тоді у голові Володимира Кириловича визріла нова ідея — створення системи «трудових Рад», тобто представників усіх елементів громадянства, які не живуть з експлуатації чужої праці. Не дуже чітка і переконлива, аморфна, розпливчата, непринципальна ідея «трудових рад», як не дивно (навіть і для самого Голови Директорії), була в цілому схвалена як спроба досягнення компромісу.

14 грудня війська Директорії ввійшли в Київ. Через два тижні вийшла широкопланова відозва з програмою дій, в центрі якої було поставлено підготовку Конгресу Трудового Народу України.

Однак те, що не так ясно вимальовувалось в абстрактній уяві, на папері, ще суперечливіше втілювалось у суспільну практику. Причин було чимало. Наростали внутрішні незгоди, прояви отаманщини. Збільшувались масштаби боротьби проти Директорії більшовиків. Їх рух Володимир Кирилович назвав «п'ятаковщиною», яка зіграла в той час, на думку Винниченка, реакційнішу роль, ніж Антанта. Він також вважав, що негнучкість Директорії у питанні про систему влади, можливість компромісу з більшовиками стали чи не найістотнішими причинами подальших невдач і поразок, дискредитації української ідеї. «Ми боялись большевизму, — писав він, — думали способом репресій не допустити його розвитку, але цим якраз добились того, що не тільки пхнули маси в обійми націоналістичної течії руського большевизму, але знов одіпхнули їх від української ідеї, знов ми цю ідею одягли в соціально-ворожжі масам, майже реакційні, петлюрівсько-балбачанівські форми»³. Так, на думку Винниченка, «українська соціалістична революція в національних формах» виявилась вичерпаною, задушеною.

У складних стосунках з Москвою і Харковом, схоже, Винниченко втратив контроль над подіями, з різних причин був позбавлений достовірної інформації про хід мирних переговорів і, хоч інтуїтивно і був проти оголошення війни Радянській Росії, під тиском радикальніше настроєних колег, згодився на це.

Саме на той час, у січні 1919 р., міцність становища Директорії в Києві стала проблематичною. І Винниченко сам оцінював його як безнадійне, дедалі більше відчуючи своє майже цілковите безсилля, неможливість діяти згідно з власними переконаннями. Звичайно, це його дуже пригнічувало й переконувало у необхідності відходу від влади, «увільнитися від конфлікту з самим собою». ЦК УСДРП не дозволив зробити такого кроку принаймні до Трудового Конгресу. Та до того, що відбувалося, Винниченко ставився якщо не упереджено, скептично, то у всякому разі прохолодно. Звідси, очевидно, й його далеке від захоплюючого, аж занадто буденне сприйняття Акта Злуки Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки, злиття двох гілок народу у одне державне ціле, урочисто проголошеного при відкритті Конгресу — 22 січня 1919 р. Інакше важко пояснити дивну метаморфозу. Витративши у 1917 р. чимало енергії щодо виборювання соборності етнічних українських земель, тепер Голова Директорії з певною недовірою ставиться не лише до можливості досягнення позитивного результату в конкретно-історичних умовах, але й, можливо, зовсім не бажаючи того, все ж невинувато кидає тінь на саму ідею⁴.

Ще менше ентузіазму викликала у Винниченка робота і прийняті Трудовим Конгресом рішення. Мабуть, небагато можна віднайти прикладів: народивши ідею, так швидко зневірився у ній, навіть ще до того, як можна буде переконатись у її нездійсненності, нежиттєздатності. Голова Директорії солідаризувався з оцінкою конгресу як «мертворожденостю».

Через кілька днів Директорія евакуювалася до Вінниці, залишивши Київ більшовикам. У розпочатих з Антантою переговорах за обіцяну допомогу довелось згодитись на виключення з Директорії її Голови і з уряду — його прем'єра В. Чеховського. Винниченко з сумом констатує: «Отже, моя урядова діяльність, слава богу, кінчається. Правда, мене, як собаку, виганяють. Але мені приємна ця брутальність сучасних переможців. Я радий іменно такому кінцеві: він очищає мої невірні помилки перед соціальною правдою, зроблені в ім'я правди національної»⁵. 10 лютого 1919 р. В. Винниченко пішов у відставку.

Під слушним приводом — участі в соціалістичній конференції — лідер українських соціал-демократів від'їжджає за кордон і поселяється у Земмерінгу. Та психологічна втома не минає, мальовнича природа не відволікає, не заспокоює. «А думки все ж таки там, — занотував Володимир Кирилович у середині березня 1919 р., — у тій нещасній, бідній, роздертій країні, що зветься Україною. Десь там стріляють одні в одних сірі, убогі люди, не знають, за що, для чого, через розбурхані темні сили темних своїх душ. Хтось кудись їх кличе, вони йдуть, підставляють себе під смерть, тисячами помирають, і ніхто не знає їх імен»⁶.

Невдовзі сталася подія, яка могла, за певних обставин, відкрити перспективу для активної політичної діяльності Винниченка, для можливості його впливу на подальшу долю України, розвиток в ній суспільних процесів, розгортання перетворень у цілому в Європі. Наприкінці березня 1919 р. уряд Радянської Угорщини, що тоді виникла і існувала у ворожому оточенні держав з якісно відмінними суспільно-політичними системами, звернувся до нього з пропозицією запровадження Радянської влади в Україні, обіцяючи, в свою чергу, допомогу — посередництво у замиренні з Радянською Росією. Розрахунок був, здавалось, логічним: утворити єдиний радянський фронт Росія — Україна — Галичина — Угорщина.

Володимир Кирилович приїхав до Будапешта, зустрівся з комісаром закордонних справ Угорської Радянської Республіки Бела Кунном, і згодився на їхню пропозицію на таких умовах: «визнання самостійності й незалежності Української Радянської Республіки; український національний совітський Уряд; дефензивно-офензивний військовий союз радянських республік; тісний економічний союз; наступ на Галичину»⁷. Хоч сам він і песимістично дивився на досягнення позитивного результату (план так і не вдався), тут важливо відзначити новий крок у поглядах Винниченка на вихід із найскрутнішої ситуації, в якій опинилась Україна. Відстоювання самостійної і незалежної України (ця позиція непорушна) сполучалося з можливістю запровадження влади Рад (ще недавно він обґрунтовував владу трудових Рад).

Винниченко моделював різні варіанти розвитку подій. Проте в центрі всіх його комбінацій залишалася Україна, інтереси її народу, зрештою можливість реалізації української державницької ідеї. Він розмірковував: «Тільки нащо саме їхати? Що рішити? Що боронити? Як віддати себе на те, в успіх чого не віриш? Проводити справу більшевизму? Одягти його в українську одягу? Згармонізувати, нарешті, ці дві великі сили в одну? О, коли б це вдалося і коли б я хоч вірив у те, що вдасться, що нас не роздушуть, не знищать і за цю гармонізацію не віддадуть націю на розтерзання, на глум, на визиск милих сусідів — поляків, кацапів, румунів. І чи не ляже іменно на мене значна доля відповідальності за це?

А з другого боку, коли справа більшевизму виграє, коли рух народів досягне мріяної соціалістами мети, коли той лад, народження якого я з захватом вітаю в душі, переможе, а ми, а я стоятиму осторонь, виждатиму, а потім прийду на готове,— чи не програємо ми, чи не перегордим шлях своїй нації до права на вільне, не залежне право користуватися здобутим? І чи не буде так само в мене чуття сорому й відповідальності?

І ще: не випускати ініціативи влади з українських рук. Хай більшевизм, хай реакція, хай поміркованість, хай усяка форма влади, аби наша, національна. Тоді є гармонія, вища форма громадського й індивідуального існування»⁸.

Досвід наступних місяців того справді шаленого, кривавого для України 1919 року, невдачі боротьби за національну державність зумовили дальшу ідейну еволюцію Володимира Винниченка. Коли йому в кінці року запропонували увійти до уряду Ісаака Мазепи, «відламка кам'янецької влади», відмова супроводжувалась досить чітко сформульованими причинами. Винниченко заявив, «що може взяти участь тільки в тім уряді, який стоїть на ґрунті чистої радянської влади...»⁹.

Як і в попередні буремні місяці, Винниченко вкотре намагається відійти від активної політичної діяльності, переконує в доцільності цього не лише оточуючих, а передусім себе, та зробити цього зрештою не може. Не завершивши повісті «По той бік» (а працював Володимир Кирилович надзвичайно плідно), він уже в червні 1919 р. задумує «писати щось подібне до історії української революції». Планував, що вийде книжечка аркушів на 10, а вийшло три випуски, загальним обсягом аж на 70 аркушів. Рукопис було завершено вже в лютому 1920 р., тобто лише за 8 місяців! Думається, справедливо говорити про те, що цю працю, яка була названа «Відродження нації», Володимир Кирилович вважав головним каналом свого впливу на суспільне життя в Україні. В жовтні 1919 р. він робить у щоденнику запис про необхідність прискорення роботи над виданням книги «Це допомогло б далі в самій справі,— зазначає Винниченко,— вияснило б усім, через що і для чого я пішов на цю справу. І, може, не одного чесного чоловіка переконало б і перетягло на наш бік»¹⁰.

Неодноразово принижуваний, переслідуваний, гнаний політик вже вкотре намагався роз'яснити суть того, що коїлось в Україні, запропонувати свій план розв'язання найскладніших, найзаплутаніших проблем. І розраховував на чесних людей. У тих умовах іншого виходу він не знаходив. А безпристрасно спостерігати за тим, що відбувається на Батьківщині, він просто не міг — не давала спокою совість. Винниченко вважав, що в 1919 р. на відроджувану націю, на молоду державність накинута «смертельну петлю» і «що ближче та петля, то наче мене вона душить, наче мені накинули її...»¹¹. В такій ситуації книга повинна була стати його основною зброєю, засобом ідейно-духовного руху вперед і, можливо, впливу на умонастрої співвітчизників.

У творі, значною мірою мемуарному, звичайно, чимало суб'єктивного. Але цей суб'єктивізм — особливого роду. Це не традиційна вузькопрагматична спроба понад усе виправдати себе, свої вчорашні вчинки перед історією, в очах читачів, нащадків, а тим більше довести комусь своє право на повернення на Батьківщину, право бути корисним власному народу.

Політичні оцінки подій 1919 р., які дано у «Відродженні нації», прямо кореспондуються з думками у щоденнику — широю сповіддю перед своєю совістю. А в багатьох випадках сприйняття, оцінка подій прямо запозичена, перейшла у книжку зі сторінок інтимного документа — настільки вони були органічно відповідними. І все ж для додаткової переконливості у з'ясуванні тогочасних поглядів Винниченка можна спеціально не вдаватись до цитувань книги, зосередивши увагу на думках, зафіксованих у «Щоденнику».

1919 рік був найкритичнішим для більшовиків, соціалістичної революції часом. Проте Володимир Кирилович принципово не згоден був схилитися ні до Денікіна, ні до Антанти, ні до Польщі, яких вважав чужими і навіть ворожими ідеям українства, справі української державності, і — головне — долі народу, трудящих.

Після довгих розмірковувань Винниченко приходив до непростого висновку: «Найкращий вихід — соціальна революція. І найкращий спосіб для нас загладити свої вільні й невільні помилки та злочинства проти соціалізму — це віддати решту своїх сил на боротьбу з усіма ворожими йому силами. Не посилати, як то робить Петлюрівська Директорія, послів до польської шляхти з проханням помириться. А послати послів до большевиків, до єдиних вірних, запеклих ворогів усякої шляхти, помириться з ними, стати на коліна перед соціалізмом, а не перед большевиками і віддати для нього все, що ще лишилося незапаскудженого, активного, здатного до творення життя»¹².

Це визнання стало не результатом теоретичних пошуків кабінетного вченого, а було вистраждано всім тяжким життєвим досвідом, «Два роки революції нашої я топтав себе, плював собі в лице, зраджував себе, нівечив те, що вважав до того часу справедливим і вартим усякої боротьби...

З дитинства, з того часу, як поміщик Бодіско бив мого батька у себе в економії, як обдурив його, як визискував, як вигнав у землянку в поле, де я пас череду, з того моменту вже прийнявши в душу собі зерно ненависти до соціального визиску, до Бодісок усякого гатунку: постійно все життя організуючи те зерно в свідому, безоглядну, жагучу ворожість до соціального політичного і всякого панства; віддавши молоді роки тюрмам і вигнанням за це: мріючи про той час, коли можна буде схопити Бодісок за горло і, нарешті, визволити з-під них усіх батьків працюючих, усіх обдурених, — я, коли настав цей час, коли інші почали хапати Бодісок за горла, я визволяв Бодісок, я одривав руки тим, що душили їх, я ставав поруч з Бодісками і бив разом з ними бодіських ворогів»¹³.

І Винниченко тут прагнув не лише до душевного самоочищення. Він дедалі більше розумів, що жертви в соціальній сфері нічим не змогли зарадити в справі національного відродження, а надалі загрожували неминучими новими збитками і поразками. Замирення ж з більшовиками могло дати рятівний шанс: «І мимоволі напрохується така думка: ну, добре, хай ми вже забруднились у цій боротьбі з большевиками, як революціонери й соціалісти; хай ми принесли цю жертву; зате ж, може, хоч не революційну, не соціалістичну, навіть не демократичну державу врешті матимемо. Хай навіть не цілу державу, не самостійну, хай клаптик, якусь собі поганеньку автономію. Все ж таки це великий засіб для відродження нації. Спочатку не демократична, а потім і демократична...

Але звідки? Коли гору візьмуть над большевиками Колчак — Денікін, то вони українців будуть просто нищити. Українство для них ще страшніше за большевиків. Большевики побудуть і зникнуть, Росія лишиться собі Росією. Коли ж українці візьмуть владу, то Україні в Росії вже не буде ніякої, ні большевицької, ні чорносотенної»¹⁴.

У липні 1919 р. Винниченко направив тій групі УСДРП, що підтримувала петлюрівську Директорію, листа з пропозицією «рішуче стати на бік революції, на бік тих, хто бореться за соціальне визволення всього світу, чесно взяти цей прапор боротьби і рятувати за цю ціну свою національність.

Коли ж Москва і Київ не приймуть умови самостійності Української Советської Республіки й передачі советської влади в національно-українські руки, то битися з ними до останку, але битись власними силами, битись для того, щоб заманіфестувати шовінізм і імперіалізм руських комуністів»¹⁵.

У другій половині вересня, до Ляйпця, де перебував Винниченко, прибув С. П. Мазуренко, що вів переговори з Раднаркомом від імені Директорії і висловив у розмовах думку про можливість поїздки Володимира Кириловича до Москви для переговорів. Суттєвих причин для відмови від такої ідеї Винниченко не знаходив. «Щодо принципового боку, то в мене вже сумнівів ніяких більше немає: коли я, *справді*, хочу послужити народові, його пригніченим, поневоленим класам, коли я, дійсно, соціаліст, і щиро, чесно й послідовно хочу нового життя людей, знищення бруду й нечисти його, то треба йти до тих, які за це борються. І іменно тоді йти, коли їхня перемога є під сумнівом, коли моя участь загрожує моїм *особистим* інтересам, коли я можу сподіватися тільки на труднощі, на страждання, і, можливо, смерть. *Але так* померти є честь.

Тільки наперед треба все ж таки в'яснити, чи, *справді*, моя участь дасть користь справі. Але не тільки з соціального, але й національного боку. Українська нація повинна жити, повинна бути увільнена від усяких утисків, від усякого поневіряння і знуцання, звідки б воно не походило... Самостійність державна; цілком незалежний, чисто національний український уряд; українська мова в усіх інституціях, урядах, школах; не тільки посереднє, але й безпосереднє, активне національне визволення; незалежне військо; військовий і економічний союз та взаємна найтісніша допомога. Без вирішення цих питань їхати не можу»¹⁶.

Це ще раз доводить некон'юнктурність кроку Винниченка, який він здійснив навесні 1920 р. і який викличе стільки суперечливих оцінок як у його сучасників, так і у їх нащадків. Спроба повернутися в Україну була продиктована не випадковим, скажімо, сприятливим збігом обставин, а насамперед ідейною еволюцією Винниченка, якою й обумовлювались його дії. Досить рельєфно це виявилось у перші місяці 1920 р. Колишній лідер УСДРП недвозначно декларує свій перехід на позиції комунізму, створює закордонну групу українських комуністів, починає видавати її орган «Нова доба» і намагається, як може, зашкодити підготовці Польщі, Петлюри (який, на його думку, вкотре зрадив українські інтереси, безпринципно, злочинно торгуючи Україною, увійшов у згоду з Пілсудським) до війни проти Радянської влади, пропонує свої послуги на випадок агресії, просить у уряду УСРР надання йому або ж комусь із його групи повноважень для представництва інтересів Радянської України за кордоном. У листах «До тт. комуністів УКП», «До тт. комуністів-незалежників» Володимир Кирилович заявляє про своє бажання брати участь у соціалістичному будівництві, хоч ще й не знає, до якої з комуністичних партій хотів би прилучилися — «бо їх, здається, у вас там є декілька»¹⁷.

Наступ на Україну польських військ у спілці з петлюрівцями Винниченко за тих умов вважав значно більшим лихом, ніж утвердження у ній радянської влади. Він навіть намагався досить оригінально пояснити причини невдоволення радянською владою з боку селянства, повстання проти здійснюваної політики «воєнного комунізму». У статті «Безнадійні падії», опублікованій у «Новій добі», він так змалював психологічний стан селянина — трудівника: «Правда, не любить дядько також віддавати продукт своєї праці дурно, ні за що; він — послідовний, строгий економіст і визнає правильний товарообмін. Цю свою економічну ортодоксальність він готовий обстоювати із зброєю в руках, за неї він дійсно піднімав повстання навіть проти тих, які разом з ним очищали його від соціальних класових паразитів, проти голодаючого робітничого пролетаріату російського та навіть і українського. Дядько не хотів оддавати дурно свій хліб, не хотів оддавати так безладно, неорганізовано, як то робилося.

І тільки через це були повстання проти радянської влади, тільки на цьому часовому економічному ґрунті, а не на соціальному чи національному вони були. Не через те український селянин не давав хлі-

ба російським комуністам, що вони були комуністами, як це пояснюють убогі духом петлюрівці, себто через те, що комуністи нищили панування паразитарних клас, що виганяли з усіх сфер життя всяке панство, лодарство, експлуатацію, а через те, що руські комуністи не мали товарів, продуктів обміну за той продукт праці, який мусили брати в селянина...»¹⁸.

Недарма газета Київського губкому КП(б)У «Червона правда» 9 квітня 1920 р. передрукувала витяги як з цитованої, так і з інших винниченківських статей з «Нової доби». Через деякий час це зробив і центральний орган більшовиків України — «Комуніст».

Володимир Винниченко, здається, здатний був повірити у суттєве користування національної політики партії більшовиків. Однак, аналізуючи резолюції VIII конференції РКП(б) «Про Радянську владу на Україні», лєнінський «Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним», він висловлює і цілу низку застережень, сумнівів. Його непокоїть передусім непереконливість, невиразність, невикінченість національної політики більшовиків, можливість відсунення національного питання з принципової позиції в площину тактичних прийомів.

З усього цього випливає, що прибувши через Ревель — Петроград до Москви в кінці травня 1920 р. під ім'ям Йозефа Сімона, Винниченко переслідував зовсім не корисливі інтереси. Йому продовжувала світити ідея української державності, яку він мислив можливим реалізувати на ґрунті Радянської влади, соціалістичного ладу.

Питання про пости, про вступ до КП(б)У, намагання пробитися до складу Політбюро ЦК КП(б)У, звичайно, цікаві самі-собою (і вони привернули увагу дослідників), все ж були вторинними, похідними. Вони розглядалися Винниченком як умови, підйоми (дуже важливі, серйозні, необхідні) для досягнення мети, якій він вже вкотре підкоряв себе, відкладаючи улюблену літературну справу — вибороти для України долю, гідну її багатотраждального народу.

Зовсім не випадково після тривалих розмов з Л. Троцьким, Л. Каменєвим, Г. Зінов'євим, Й. Сталінін, Г. Чичерінін, К. Радеком Винниченко передав 9 травня 1920 р. «Доповідну записку ЦК РКП(б)». В ній його особиста робота на Україні обумовлюється необхідністю проведення таких заходів:

— опублікувати від імені Російського і Українського Радянських урядів спростування вигадок контрреволюційної української, польської, єврейської преси про обмеженість і навіть фіктивність української робітничо-селянської державності;

— усунути таке становище, коли комісаріати РСФРР зносяться з губернськими та іншими установами на Україні, обминаючи відповідні комісаріати УСРР;

— для більш цілеспрямованого й успішного використання економічних ресурсів України в інтересах революції прилучити до активної допомоги та ініціативи місцеві сили. Це може бути досягнуте найкраще встановленням чіткого господарського плану;

— якомога скоріше повинна приступити до роботи створена комісія по виробленню федеральної конституції;

— твердо і ясно встановити, що жоден партійний або радянський працівник не може бути відкликаний з України або направлений до неї без відома і згоди керівного українського партійного центру — ЦК КПУ¹⁹.

Лейтмотив цих пропозицій — відмова від «самостійності», вимога внести максимум демократизму, справедливості, рівноправності у стосунки України (факт державності України для Винниченка більш не викликає сумніву) з Росією, досягти, власне, конфедеративного стану відносин між ними. Гарантією руху саме в цьому напрямі Винниченко вважав поповнення керівного партійного центру України трьома чо-

тирма українськими патріотами. Персонально свою кандидатуру він вважав доцільним запропонувати з вищевикладеного розрахунку до Політбюро ЦК КП(б)У.

Тертя, що виникли між керівною верхівкою Радянської України і прибулим з еміграції непокірливим, самолюбним політиком (ще у травні IV Всеукраїнський з'їзд Рад обрав Винниченка членом ЦК, була згода на призначення його заступником голови Ради міністрів і міністром закордонних справ (спочатку міністром освіти), а також членом Реввійськради Південно-Західного фронту з «правами українського наркома військових справ», а він ще й вимагав обов'язкової заміни болгарина Х. Раковського на посту Голови РНК українцем, хотів негайно стати членом Політбюро, хоч таке питання міг розв'язати лише Пленум ЦК КП(б)У), супровідні колізії, інтриги дедалі переконують Володимира Кириловича в переоцінці національної політики радянської влади в цілому і щодо України зокрема.

Після мученицьких хитань між національними платформами, відстоюваними КП(б)У і УКП (відмова від першої на користь другої, згодом — зворотний хід, і, врешті-решт — зневіра у більшовицькому курсі — не дарма В. Затонський назвав його «класним плутаником»), Винниченко пориває стосунки з українським керівництвом і через Москву виїздить в Австрію, в еміграцію, як виявиться, вже назавжди.

І в той момент, і пізніше Винниченко пояснюватиме свій крок незгодою з тогочасною національною політикою більшовиків. Але був ще один аспект, який він у той момент не дуже обнародував, вважав другим після національного, та все ж занадто важливим. Мова про суть життєвого укладу, що формувався більшовиками, як його побачив, сприйняв соціаліст з багаторічним революційним стажем. Винниченка вразила розбіжність, розрив, зростаюча на його очах прірва між декларованими комуністичними ідеалами і гнітючою реальністю. Він не міг з морально-етичних міркувань змиритись з багатьма неподобствами, що виявились у перші три роки радянської влади, з обуренням спостерігав за народженням соціалістичних бюрократів, процвітанням хамства, намагався з'ясувати для себе — чи варті такої крові, таких жертв ті зміни, які зовсім не поліпшили становища трудящих, а, здається, лише ускладнили, погіршили його.

Радянської влади, влади Рад, по суті, немає. Є влада бюрократів, окремих одиниць, які спираються переважно на фізичну силу військових і адміністративних апаратів. З'їзди, збори, засідання Рад мають характер декорацій і не мають ніякого значення у вирішенні тих питань, які на них начебто розглядаються. Резолюції приготовані заздалегідь і приймаються без дискусій. Всім керує і завідує партія (Р.К.П.). Вона має 600 000 членів. Це величезний апарат чиновників і бюрократів. Дисципліна — казенна, чиновнича, заснована на покаранні, а не на моральному впливові»²⁰.

Врешті-решт Винниченко відчуває, дедалі переконується, що загалом далекою від універсальності виявилась його абстрактна логічна модель, яка передбачала досягнення національного ідеалу з допомогою соціалістичної революції. В розпал переговорів з радянською стороною — 13 липня 1920 р. він в розпачі записує у щоденнику: «Виходу не бачу, бо є тільки два виходи: або відмовитися бути українцем і тоді бути революціонером; або вийти зовсім з революції й тоді можна бути українцем. Ні того, ні другого я не можу зробити, і те й друге боляче мені смертельно. А з'єднати те й друге не можна, історія не дозволяє. Коли б не було в мене ще літератури, мистецтва, я серйозно почав би думати ще про один вихід: смерть. Вона розв'язала б найкраще цей вузол. І тільки те, що я можу служити і революції, і комунізму, добру і розвиткові життя своїм пером, що я можу бути цінним і корисним людям не тільки як політик, а як літератор, це відхиляє останній вихід. Але туги не відхиляє. Тоскно мені, тяжко, задушно.

Криком кричав бив, дряпав землю кігтями. А чи роздряпав би історію, одним із наслідків якої є й оцей маленький інцидент?»²¹

На той час він зневірився і в можливості швидкої перемоги світової пролетарської революції. Схоже, що принципове і, по суті, остаточне рішення визріває саме в ті липневі дні, майже за два з половиною місяці до завершення переговорів і від'їзду, до вирішення питань про його «пости». 15 липня з'являється такий красномовний запис: «Нехай український обиватель говорить і думає, що йому хочеться, я їду за кордон, обтрюсю з себе всякий порошок політики, обгороджуюсь книжками й поринаю в своє справжнє, єдине діло — літературу. Ці два місяці Голгофи навіки вилікують мене від роздвоєності. Тут у соціалістичній советській Росії я ховаю свою 18-літню соціалістичну політичну діяльність. Я їду як письменник, а як політик я всією душею хочу померти»²².

Думається, тут варто висловити досить суттєве міркування — спостереження. Коли знайомишся з щоденниковими записами Володимира Кириловича 1920 р., не можеш не звернути увагу на його психологічний стан. Він скоріше за все був морально не готовий повернутися в Україну. У нього просто вичерпався запал політичної волі. Задовго до повернення на Батьківщину він інтуїтивно охрестив свою спробу новим шляхом на Голгофу. Потім він ще не раз вживав цей термін, хворобливо реагував не лише на серйозні моменти, а іноді й на дріб'язкові, випадкові, став занадто підозріливим. Цікаво, якщо раніше Винниченко дуже часто виміряв свої вчинки відповідністю вимозі «чесність з собою», то в 1920 р. з'являється не характерна для попередніх етапів теза «нечесність з собою».

Розуміючи всю умовність оцінки настроїв за механічним підрахунком кількості слів, присвячених тому чи іншому об'єкту, не можна не зауважити, що про бажання виїхати за кордон Радянської країни Винниченко згадує не рідше, ніж про переїзд в Україну. Тут звичайно позначилось і те, що з вини московських властей з чотирьох місяців перебування в Радянській країні, в Україні, в Харкові він зміг провести лише близько місяця. І лише після того, як виклопотав дозвіл виїхати за кордон і навіть 3 серпня 1920 р. сів у поїзд, щоб емігрувати. Однак липневе рішення не змогли поколивати і патріотичні почуття від перебування в Україні. Створюється враження, що Винниченко не просто коливався, не міг пристати на якийсь чіткий варіант, а час від часу шукав приводу для припинення своїх переговорів. Само собою напрошується питання, чи варто було з таким настроєм, таким роздвоєнням взагалі починати кампанію.

Отже, в наймовірних душевних терзаннях, не знаходячи скільки-небудь переконливих відповідей на питання, що його мучили, Винниченко свідомо, з власної ініціативи вирішує припинити своє третє сходження на Голгофу, кладе край найцікавішому, найактивнішому, найпліднішому етапу власної політичної кар'єри (1917—1920 рр.). Так із завершенням української революції вичерпав себе, свої неординарні потенції і один з її найяскравіших, невинуватих романтиків.

* Закінчення. Початок див.: Укр. іст. журн.— 1994.— № 6.

¹ Винниченко В. Відродження нації. Ч. III.— К.—Відень, 1920.— С. 113—114.

² Там же.— С. 135.

³ Там же.— С. 184.

⁴ Див.: Там же.— С. 242, 243, 385—404; Його ж. Щоденник // Київ.— 1990.— № 10.— С. 102; № 11.— С. 102.

⁵ Винниченко В. Відродження нації.— Ч. III.— С. 264—265.

⁶ Винниченко В. Щоденник // Київ.— 1990.— № 10.— С. 105.

⁷ Див.: Там же.— С. 106—108; № 11.— С. 85—86; Його ж. Відродження нації.— Ч. III.— С. 322.

⁸ Винниченко В. Щоденник // Київ.— 1990.— № 10.— С. 106—107.

⁹ Винниченко В. Відродження нації.— Ч. III.— С. 478.

- ¹⁰ Винниченко В. Щоденник // Київ.— 1990.— № 11.— С. 101.
¹¹ Там же.
¹² Там же.— С. 89.
¹³ Там же.— С. 88.
¹⁴ Там же.— С. 95.
¹⁵ Там же.— С. 92.
¹⁶ Там же.— С. 98.
¹⁷ Див.: Лозицький В. Не сприйнявши нових реалій.— С. 75.
¹⁸ Червона правда (Київ).— 1920.— 9 квітня.
¹⁹ Див.: Лозицький В. Не сприйнявши нових реалій.— С. 75—76.
²⁰ Винниченко В. Из дневников // Дружба народов.— 1989.— № 12.— С. 174.
²¹ Жулинський М. Володимир Винниченко // Літературна Україна.— 1989.— 30 листопада.
²² Винниченко В. Щоденник.— Т. 1.— 1911—1920.— Едмонтон—Нью-Йорк, 1980.— С. 446.